

سری مطالب آموزشی

پژوهش‌های کیفی در آموزش پزشکی (۲)

* جعفر صادق تبریزی

استادیار گروه آموزشی مدیریت خدمات بهداشتی درمانی، دانشکده بهداشت و تغذیه، دانشگاه علوم پزشکی تبریز

چکیده

محققین تازه کار معمولاً بجای برنامه‌ریزی دقیق برای انجام یک پژوهش خوب، عجله در شروع آن دارند گرچه برنامه‌ریزی فرایندی زمان‌بر و پیچیده است، اما برنامه‌ریزی دقیق یک پروژه تحقیقاتی اثرات درخشان خود را در کسب یافته‌های با کیفیت بالا نشان خواهد داد. بنابراین، در صورت شکستن یک پروژه به بخش‌های کوچکتر، برنامه‌ریزی کار سختی نخواهد بود. از این رو، بهتر است به پژوهش به عنوان فرایندی نگاه کرد که در چند مرحله انجام می‌شود.

خوشبختانه اغلب پژوهش‌های کیفی در آموزش، از تعدادی مراحل قابل پیش‌بینی و مشخص تشکیل می‌شوند. برخی از مراحل بطور همزمان انجام گرفته، اما برخی دیگر پس از تکمیل مرحله قبلی قابل انجام هستند. در این بخش مراحل فرایند پژوهش کیفی به طور اختصار توضیح داده شده و در موارد کلیدی پیشنهادات کاربردی برای محققین تازه کار ارائه خواهد شد.

مقدمه

انجام پژوهش کیفی مانند هر کار دیگر یک فرایند بوده و دارای مراحل است که برای دستیابی به یک هدف مشخص از یک نقطه مشخص شروع و در یک نقطه معین خاتمه می‌یابد. مراحل فرایند پژوهش کیفی شامل موارد زیر است: مشخص کردن محدوده (مشکل یا مسئله) و سؤال تحقیق، انجام بررسی متون، اصلاح سؤال تحقیق و بیان مسئله، مشخص کردن برنامه تحقیق (رویکرد مطالعه، روش جمع‌آوری داده، نمونه‌گیری، مسائل اخلاقی)، برآورد هزینه و اقدام برای تامین منابع، نوشتن (تکمیل) پروپوزال تحقیق، اخذ تأییدیه از کمیته اخلاق دانشگاه، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، نوشتن گزارش تحقیق و انتشار نتایج آن (۱).

نویسنده مسئول: دکتر جعفر صادق تبریزی تبریز خیابان گلگشت، خیابان عطار نیشابوری، دانشکده بهداشت و تغذیه،
tabrizijs@tbzmed.ac.ir

اولین قدم در فرایند پژوهش مشخص کردن محدوده و سؤال تحقیق است. محدوده پژوهش کلی‌تر از عنوان و سؤال تحقیق می‌باشد. برای انجام یک پژوهش کیفی محقق با مشکل مشخصی روبرو است. این مشکل می‌تواند محصول مشاهده یا تجربه شخصی، حاصل بحث با همکاران یا سایر محققین و یا اینکه سفارشی از جانب یک سازمان باشد. در هر صورت محقق به دنبال یافتن مشکل و سپس پژوهش درباره آن است تا به پاسخی مناسب برای سؤال پژوهش دست یابد. محدوده و سؤال پژوهش معمولاً در حیطه وظایف حرفه‌ای پژوهشگر بوده و یا حداقل در حوزه‌ای است که پژوهشگر با آن آشنایی دارد. عنوان پژوهش کیفی همان محدوده تحقیق بسط داده شده است. معمولاً بازگو کننده روش مطالعه بوده و می‌تواند شامل جمعیت مورد مطالعه، زمان و مکان مطالعه نیز باشد. عنوان پژوهش باید ساده و

که به آن‌ها استناد می‌شود با روشی غیر علمی و یا اشتباه انجام گرفته باشد.

۳. دسته سوم محققینی هستند که معتقدند پس از تحلیل داده‌ها و رسیدن به نتایج اولیه باید بررسی متون به صورت انتخابی و بر مبنای یافته‌ها مطالعه انجام پذیرد. در این شیوه ابتدا مرور جزئی منابع قبل از مطالعه انجام گرفته و در صورت نیاز سؤال پژوهش و روش مطالعه اصلاح می‌شود. به دنبال آن، بررسی متون بر مبنای یافته‌های مطالعه انجام گرفته و تناسب یا عدم تناسب یافته‌ها با مطالعات قبلی نشان داده می‌شود (۱، ۴، ۵). اغلب محققین با رویکرد سوم برای بررسی متون در مطالعات کیفی موافق هستند.

برنامه پژوهش

قبل از شروع هر مطالعه کیفی، باید برنامه پروژه تحقیقاتی به دقت نوشته شود. این برنامه شامل انتخاب رویکرد پژوهش، انتخاب نمونه (شرکت کنندگان)، تعیین حجم نمونه، انتخاب روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها و پیش‌بینی مسائل اخلاقی در پژوهش است.

رویکرد پژوهش کیفی

رویکرد پژوهش عبارت است از انتخاب چارچوب پژوهش و چگونگی پرداختن محقق به موضوع تحقیق می‌باشد. انتخاب رویکرد پژوهش به ماهیت و نوع سؤال پژوهش، هدف از پژوهش، باورها و ارزش‌های محقق، توانمندی‌ها، دانش و مهارت محقق و منابع در دسترس برای انجام تحقیق (زمان و پول) بستگی دارد. از انواع رویکردهای مطالعات کیفی می‌توان به پدیدارشناسی، بوم‌شناسی، اقدام پژوهی، تئوری زمینه‌ای و مطالعات تطبیقی اشاره کرد (۶) که در شماره‌های آینده توضیح داده خواهند شد.

نمونه‌گیری

در مطالعات کیفی نمونه‌گیری از نوع مبتنی بر هدف یا راحت می‌باشد. در بحث نمونه‌گیری محقق باید روش نمونه‌گیری را توصیف نموده، نحوه دستیابی به شرکت کنندگان در مطالعه را توضیح داده و تعداد اولیه شرکت کنندگان (اندازه اولیه نمونه) را پیش‌بینی کند. تعیین شرکت کنندگان در مطالعات کیفی بستگی به سؤال پژوهش، اهداف و رویکرد مطالعه دارد که در شماره‌های آینده به تفصیل توضیح داده خواهند شد.

روش‌های جمع‌آوری داده

در مطالعات کیفی داده‌ها به روش‌های مختلف جمع‌آوری می‌شود که در این سری از مقالات به سه روش اشاره خواهد

شفاف، کوتاه و فاقد کلمات زائد بوده، به یک زبان نوشته شده و فاقد اختصارات باشد. در پژوهش‌های کیفی عنوان یک عبارت غیرقابل تغییر نبوده و می‌تواند با پیشرفت تحقیق تغییر یافته و اصلاح شود. سؤال پژوهش در رابطه با محدوده و عنوان پژوهش است که محققین به دنبال رسیدن به اطلاعات جدید درباره آن هستند. در واقع سؤال پژوهش عبارتی است درباره آنچه که محقق می‌خواهد آن را بیابد. یک سؤال پژوهش خوب باید قابل تحقیق باشد، مربوط به محدوده حرفه‌ای محقق باشد، قابل اجرا بوده و مورد علاقه محقق باشد (۱، ۲). به عنوان مثال، در پژوهشی که توسط اعضای هیئت علمی گروه آموزشی مدیریت خدمات بهداشتی درمانی طراحی و اجرا گردیده، محدوده پژوهش «کارآموزی»، عنوان پژوهش «بررسی تجربه دانشجویان دانشکده از درس کارآموزی در عرصه» و سؤال پژوهش «دانشجویان رشته مدیریت خدمات بهداشتی درمانی چه مشکلاتی در کارآموزی در عرصه [۱] دارند؟» بود (۳).

هدف از بررسی متون در تحقیقات یافتن موارد شناخته شده درباره موضوع پژوهش، یافتن شکاف موجود در دانش، پی‌بردن به اهمیت موضوع و لزوم انجام مطالعه، اجتناب از دوباره کاری، انتخاب بهترین روش برای انجام مطالعه، تعیین دقیق عنوان و اصلاح سؤال تحقیق (در صورت لزوم) است. در پژوهش‌های کیفی محققین سه دیدگاه متفاوت نسبت به انجام بررسی متون دارند:

۱. عده‌ای معتقدند که تمام منابع مهم و مرتبط با عنوان و سؤال پژوهش باید بررسی گردد. به اعتقاد محققین فوق بررسی جامع متون موجب شناخت بهتر روش مطالعه و انجام پیش‌بینی‌های لازم برای افزایش ضریب موفقیت مطالعه می‌گردد.

۲. برخی دیگر عقیده دارند که قبل از مطالعه نباید بررسی متون صورت گیرد. این محققین معتقدند که بررسی متون زمان زیادی را تلف کرده و نتایج حاصل از مطالعات قبلی و مقالات مرور شده بر دیدگاه محقق اثر گذاشته و موجب پیش‌داوری و سوگیری او خواهد شد. بطوریکه، مطالعه منابع پیشین موجب شکل گرفتن پیش‌فرض‌های نادرست شده و محقق ناخودآگاه شرکت کنندگان را به جهت خاصی هدایت خواهد کرد. از سوی دیگر، هر مطالعه کیفی در شرایط متفاوت و خاصی انجام می‌گیرد و تصور یکسان بودن شرایط مطالعات پیش فرض اشتباهی است. علاوه بر این ممکن است مطالعاتی

شد. مشاهده یک روش کیفی برای جمع‌آوری داده‌ها است که به محقق کمک می‌کند تا رفتارهای اجتماعی را همان گونه که اتفاق می‌افتد بررسی کند. هدف از مشاهده جمع‌آوری داده‌های دست اول و بدون واسطه، و ثبت واقعیت‌ها در محیط طبیعی خود و به همان شکلی است که اتفاق می‌افتد. روش دیگر مصاحبه است. مصاحبه یک روش کیفی است که به اعضای تیم پژوهش کمک می‌کند تا مسائل را از نگاه افراد درگیر در موضوع بررسی کرده و داده‌های مرتبط با اتفاقات و تجارب زندگی آن‌ها را جمع‌آوری کنند. هدف از مصاحبه جمع‌آوری داده‌های دست دوم، ثبت واقعیت‌ها از زبان صاحبان فرایندها و بازخوانی وقایعی است که در گذشته اتفاق افتاده است. روش دیگری که در آموزش به وفور مورد استفاده قرار می‌گیرد بحث گروهی متمرکز می‌باشد. بحث گروهی متمرکز یک روش کیفی برای جمع‌آوری داده از گروهی از افراد با خصوصیات و تجربیات مشترک است. از این روش برای استخراج عقاید، نظرات، تجربیات، افکار و ادراکات انسان‌ها در باره یک موضوع خاص و بصورت تعاملی استفاده می‌شود.

اخلاق در پژوهش‌های کیفی

در مطالعات کیفی غالباً کار با نمونه‌های انسانی انجام گرفته و ارتباط بسیار نزدیکی بین محقق و شرکت کنندگان وجود دارد. از آنجائیکه این مطالعات مبتنی بر تجربه، احساس، رفتار، نظرات و عقاید شرکت کنندگان می‌باشند، حفظ احترام، شخصیت، حقوق، امنیت و سلامت آن‌ها امری ضروری است. بنابراین، در مطالعات کیفی محققین باید دقت و تلاش مضاعفی برای محرمانه ماندن مشخصات شرکت کنندگان در مطالعه داشته و به شرکت کنندگان اطمینان کافی درباره رازداری و عدم افشای اطلاعات ارائه شده از سوی آن‌ها بدهند. از این رو، و به لحاظ حساسیت فوق‌العاده اخلاق در مطالعات کیفی، اخذ تأییدیه از کمیته اخلاق دانشگاه علوم پزشکی مربوطه توسط محققین امری ضروری است (۷، ۸).

تحلیل داده‌ها

داده‌ها به وسیله روش انتخابی (متناسب با اهداف و رویکرد مطالعه) جمع‌آوری می‌گردد. محققین مطالعات کیفی باید داده‌های جمع‌آوری شده را بازبینی کرده و بلافاصله شروع به تحلیل داده‌ها نمایند. داده‌های جمع‌آوری شده عمدتاً در قالب فایل‌های صوتی یا نوارهای مغناطیسی هستند که باید توسط محققین بطور مکرر گوش داده شده و بصورت کلمه به کلمه پیاده شوند. داده‌های پیاده شده با یادداشت‌های محقق در حین جمع‌آوری داده‌ها تطبیق داده شده و توسط خود

برآورد هزینه و اقدام برای تامین منابع

در مطالعات کیفی بعثت ماهیت غیر قابل پیش‌بینی روند مطالعه، پیش‌بینی دقیق هزینه پژوهش مقدور نبوده و محققین باید یک برآورد اولیه از هزینه‌های احتمالی پژوهش را داشته باشند. برای مثال: اگر یک ساعت زمان برای انجام مصاحبه با یک شرکت کننده در نظر گرفته شود، حداقل چهار برابر زمان مصاحبه صرف پیاده کردن آن خواهد شد. علاوه بر این باید یک ساعت اضافی برای هر یک ساعت مصاحبه به منظور مرور فایل‌های صوتی، نوارهای ضبط صوت و دست نوشته‌ها پیش‌بینی شود. برای تحلیل داده‌ها نیز حداقل باید برابر پیاده کردن مصاحبه‌ها زمان در نظر گرفته می‌شود. در پیش‌بینی تعداد مصاحبه‌ها و یا بحث‌های گروهی متمرکز نیز باید برآورد اولیه صورت گرفته و اندکی به هزینه‌های پیش‌بینی شده اضافه گردد (۱، ۱۱).

علاوه بر این، در برگزاری مصاحبه یا بحث گروهی متمرکز باید وسایل پذیرایی فراهم شده و برای قدردانی از زمانی که شرکت کنندگان در اختیار محققین قرار می‌دهند هدایای مناسبی خریداری شده و یا پول نقد (کارت هدیه) در نظر گرفته شود. بنابراین، هزینه هدایا و پذیرایی نیز باید به دقت محاسبه شده و نوشته شود. در نهایت و پس از برآورد همه هزینه‌ها بهتر است ۱۰ تا ۲۰ درصد اضافه، برای جبران افزایش قیمت‌ها به هزینه‌های پیش‌بینی شده افزوده شود.

نوشتن پرسشنامه (پروپوزال) تحقیق

در نوشتن پروپوزال باید عنوان، چکیده (خلاصه)، مقدمه و بیان مسئله بطور دقیق و شفاف نوشته شوند. در بیان مسئله، باید لزوم انجام مطالعه و اهمیت آن، زمینه و مکان مطالعه و نهایتاً هدف از تحقیق قید گردیده و بحث مختصری درباره متون به عمل آید. در بخش روش انجام مطالعه باید به رویکرد مطالعه، مکان و زمان مطالعه، نمونه‌گیری، روش جمع‌آوری داده‌ها بطور دقیق و کامل اشاره شده و علل انتخاب روش‌های

مجهول و یا سوم شخص نوشته شود. در بررسی متون فقط مطالعات اصلی مرتبط، جدیدترین مطالعات، رویکرد مطالعات و روش‌های اجرا نوشته می‌شود (۷، ۱۲).

چارچوب گزارش

چارچوب گزارش شامل عنوان، چکیده، تقدیر و تقدیم، فهرست، مقدمه، بررسی متون، برنامه پژوهش، یافته‌ها و نتایج، بحث، نتیجه‌گیری نهائی، پیشنهادات، منابع و ضمیمه است. در برنامه پژوهش باید به زمان و مکان، رویکرد مطالعه، نمونه و نمونه‌گیری، روش‌های جمع‌آوری داده، تحلیل داده‌ها، قوام، صحت و دقت داده‌ها اشاره گردیده و بطور دقیق توضیح داده شوند. در پژوهش‌های کیفی گزارش پژوهش انعطاف‌پذیری بیشتری داشته؛ و یافته‌ها و بحث مهم‌ترین بخش‌ها با بیشترین حجم می‌باشند.

فوق توضیح داده شود. علاوه بر این، راه‌های افزایش قوام و صحت داده‌ها توضیح داده شده و نحوه تحلیل داده‌ها بطور کامل شرح داده شود. یکی از مهم‌ترین بخش‌های پروپوزال نوشتن ملاحظات اخلاقی است که به سبب اهمیت آن در مطالعات کیفی باید بطور دقیق و کامل توضیح داده شود. در پروپوزال پژوهش، محدودیت‌ها و مشکلات احتمالی مطالعه، برنامه زمانی اجرای مطالعه، جداول هزینه‌ها و منابع (رفرنس‌ها) نیز بطور دقیق نوشته می‌شود. باید دقت شود که در پژوهش‌های کیفی پروپوزال آغاز یک طرح در حال تکوین است که نمی‌تواند ثابت و غیرقابل انعطاف باشد (۱، ۴).

نوشتن گزارش پژوهش و انتشار نتایج

گزارش پژوهش آینه پروپوزال است که باید هدف از نوشتن آن روشن باشد. در گزارش پژوهش رویکرد تحقیق و روش مطالعه به دقت بیان می‌شود. به‌تراست مقدمه و بیان مسئله به شکل

References

1. Hansen E. Successful qualitative health research: a practical introduction. First ed. Sydney: Open University Press; 2006.
2. Holloway I, Wheeler S. Qualitative Research in Nursing Tehran: Boshra Publication; 2006.
3. Tabrizi J, Mardani L, Kalantari H, Hamzehei Z. Clerkship from the Perspective of Students of Health Services Management and Family Health in Tabriz University of Medical Sciences. Iranian Journal of Medical Education 2011;10(4):439-51. [Persian]
4. Adib Haj Bagheri M, Parvizi S, Salsali M. [Qualitative Research Methods]. 2th ed. Tehran: Boshra Publication; 2010. [Persian]
5. Hesse-Biber S, Leavy P. The practice of qualitative research. Thousand Oaks, USA: Sage Publication; 2006.
6. Bassett C. Qualitative research in health care. London: Whurr Publishers; 2004.
7. Danaeifard H, Alvani M, Azar A. [Qualitative research methodology in management: A comprehensive approach]. Second ed. Tehran: Saffar-Eshraghi Publisher; 2007. [Persian]
8. Ulin P, Robinson E, Tolly E. Qualitative methods in public health San Francisco: Jossey-Bass; 2005.
9. Miles M, Huberman A. Qualitative Data Analysis. Thousand Oaks, CA: Sage Publications; 2002.
10. Zhang Y, Wildemuth B. Qualitative Analysis of Content. European Journal of Psychological Assessment 2006;22(1):28-37.
11. Abramson J, Abramson Z. Survey methods in community medicine. Fifth edition ed. London: Churchill Livingstone; 2004.
12. Tabrizi J. [Qualitative research in medical education]. Research in Medical Education. 2011;3(1): 54-9. [Persian]

Educational Studies Series

Qualitative research in medical education, Part 2: Qualitative research process

*Tabrizi JS

*Assistant professor, Faculty of Health and Nutrition, Tabriz University of Medical Sciences

Abstract

Beginner researchers rush to start their research rather than planning for a good research. Although, planning a research could be a complex and time-consuming process, the benefits of carefully planning a research project will be evident in the quality of the research results. Therefore, it is easier to plan a research project if it is broken down in to smaller sections. So, it would be helpful to think of research in terms of a process that can be done through different phases.

Fortunately, the majority of educational qualitative research projects follow a predictable research process with a number of distinct stages. Some of these stages may occur concurrently, while others can not occur until previous stages have been completed. In this section each stage will be described briefly with suggestion about key issues for a beginner researcher to consider as they work on their own project.

Corresponding Author: Tabrizi J.S, Health and nutrition faculty, Tabriz University of medical sciences
tabrizijs@tbzmed.ac.ir